

УДК 159.9-051:[159.98:376]

DOI 10.32626/2413-2578.2021-17.196-204

М. С. Міщенко

mishch.marina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0739-0497>

РОЛЬ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ЯК ЧЛЕНА КОМАНДИ СУПРОВОДУ ІНКЛЮЗИВНОГО ПРОЦЕСУ

Відомості про автора: Міщенко Марина Сергіївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Умань, Україна. У колі наукових інтересів: психолого-педагогічний супровід особистості у закладах освіти, психологічна реабілітація дітей та молоді з освітніми потребами, профілактика емоційного вигорання. E-mail: mishch.marina@gmail.com.

Contact: Maryna Mishchenko, Ph.D. in Psychology, Assistant Professor Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine. Academic interests: psychological and pedagogical support of personality in educational institutions, psychological rehabilitation of children and young people with educational needs, prevention of emotional burnout. E-mail: mishch.marina@gmail.com.

Міщенко М. С. Роль практичного психолога як члена команди супроводу інклюзивного процесу. У статті висвітлено роль практичного психолога в роботі команди супроводу інклюзивного процесу. Охарактеризовано особливості психологічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, яка навчається у загальноосвітньому закладі та забезпечення оптимального розвитку, успішній інтеграції в соціум.

Закцентовано увагу на тому, що особливо ефективною в командній роботі є співпраця практичного психолога, вчителя та класним керівником. Особлива роль в цьому процесі належить практичному психологу освітнього закладу, його професійним знанням, умінням формувати необхідні педагогічні компетентності.

Ключові слова: інклюзивна освіта, практичний психолог, психолого-педагогічний супровід.

Мищенко М. С. Роль психолога в качестве члена команды сопровождения инклюзивного процесса. В статье освещена роль психолога в работе команды сопровождения инклюзивного процесса.

Охарактеризованы особенности психологического сопровождения ребенка с особыми образовательными потребностями, который учится в общеобразовательном учреждении и обеспечения оптимального развития, успешной интеграции в социум.

Акцентируется внимание на том, что особенно эффективной в командной работе есть сотрудничество психолога, учителя и классным руководителем. Особая роль в этом процессе принадлежит практическому психологу образовательного учреждения, его профессиональным знаниям, умениям формировать необходимые педагогические компетентности.

Ключевые слова: инклюзивное образование, практический психолог, психолого-педагогическое сопровождение.

Mishchenko M. S. The role of a practical psychologist as a member of the inclusive process support team. The article highlights the role of a practical psychologist in the work of an inclusive process support team. The characteristics of psychological support of a child with special educational needs, who study in a general educational institution and ensure optimal development, successful integration into society, are characterized.

Inclusive education is a system of educational services based on the principle of ensuring the basic right of children to education and the right to obtain it at their place of residence, which provides for the education of a child with special educational needs in a general educational setting. The positive result of psychological support for a child with special educational needs in an inclusive class is its inclusion in the general educational space and social life, because this improves not only educational achievement, social skills, but also a positive perception of children with special educational needs. In schools with the special role to training psychologists and logopedam, highlights the importance of their cooperation. The article deals with separate issues of organization of psychological and pedagogical support for the education of children with special educational requirements in secondary schools.

The problem facing inclusive school is the development personally oriented pedagogical methods that would ensure successful education for all children, including children with mental or physical disabilities. The basic principle of creating an inclusive school is that all children are children should study together in all cases wherever possible, despite certain difficulties or differences that exist between them. The activity of a practical psychologist should be directed at achievement of the general goals defined by the psychological-medical-pedagogical council. The psychologist forms a child with special educational needs skills of interaction with children and adults, develops communication skills, works on the prevention and correction of maladaptive behavior, with the correction of disorders in the development of the cognitive sphere.

Keywords: inclusive education, practical psychologist, psychological and pedagogical support.

Постановка проблеми. Реалізація в Україні європейських принципів суспільного життя, в тому числі приєднання національної освіти до європейського освітнього і наукового простору, вимагає забезпечення права на освіту для дітей з особливими потребами. Інклюзивна освіта – процес розвитку загальної освіти, яка має на увазі доступність освіти для всіх, в плані пристосування до різних потреб всіх дітей, що забезпечує доступ до освіти для дітей з особливими потребами. Кожна людина з вадою має отримати освіту, яка б якомога ближче відповідала нормальним умовам. Частковий моніторинг розвитку дітей, що мають труднощі у засвоєнні знань, різних видів діяльності та адекватна оцінка причин, якими спричинено ці труднощі допоможуть своєчасно виявляти відхилення у розвитку школярів та під керівництвом психолога брати участь у здійсненні правильного психолого-педагогічного супроводу дітей, що потребують корекції психофізичного розвитку. Впровадження інклюзивного навчання в навчально-виховний процес потребує організації психологічного супроводу всіх його учасників: дітей, адміністрації, вчителів, медичних працівників, психологів, соціальних педагогів, батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сучасних форм організації освіти дітей з особливими освітніми потребами, зокрема питанням супроводу таких дітей, присвячено низку наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних авторів (А. Колупаєва, Л. Гречко, В. Засенко, З. Ленів, М. Матвеева, Т. Сак, В. Синьов, М. Швед та ін.). Слід зауважити, що напрацювання наших вчених ґрунтуються здебільшого на основі великого зарубіжного досвіду у доктрині інклюзивної освіти.

Питання ролі психолога у ефективній організації освітнього процесу висвітлено у наукових доробках М. Бітянової, І. Баєвої та Л. Гаязової, В. Кобильченко, Р. Овчарової, Г. Рудої та багатьох інших науковців.

Метою статті є розкриття ролі практичного психолога – члена команди супроводу інклюзивного процесу.

Виклад основного матеріалу. Традиційно в Україні діти із особливостями розвитку здобувають освіту в спеціальних навчальних закладах або закладах комбінованого типу – спеціальних садках (групах), школах-інтернатах та реабілітаційних центрах. Однак, прогресивний досвід освітніх систем Канади, США та європейських країн щодо залучення дітей із особливими потребами до навчання в найближчих за місцем проживання загальноосвітніх навчальних закладах передбачає вивчення та інтеграцію у вітчизняну систему освіти інклюзивного навчання.

Відповідно до Конвенції про права дитини та Конституції України кожна дитина має право на отримання освіти. Комітетом ООН з економічних, соціальних та культурних прав виділяються чотири основні характеристики права на освіту: наявність, доступність, прийнятливість та

адаптованість. Доступність означає, що держава зобов'язана забезпечити рівний доступ до освіти для всіх, незалежно від статі, віку, стану здоров'я і т. і. Сприйнятливість освіти включає в себе право обирати вид і тип освітнього закладу. Адаптованість освіти означає, зокрема, що система державної освіти повинна брати до уваги інтереси й можливості дитини [1].

Особливістю психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзії є індивідуальний підхід до вирішення завдань особистісного розвитку, навчання і виховання дитини. Результативність психолого-педагогічного супроводу залежить від координованості дій усіх фахівців. Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному закладі – це взаємоузгоджена комплексна діяльність команди фахівців та батьків дитини, спрямована на створення необхідних умов, що сприяють розвитку особистості дитини, засвоєнню нею знань, умінь і навичок, успішній адаптації, її самореалізації та інтеграції в соціум [3, с. 36].

Практичний психолог в інклюзивному середовищі формує психологічну готовність учасників навчально-виховного процесу до взаємодії з дитиною з особливими освітніми потребами. Психофізіологічні особливості такої дитини, рівень її розвитку, потенційні можливості щодо опанування знаннями визначаються основними індикаторами, які беруться до уваги при розробці індивідуального плану розвитку. Практичний психолог в свою чергу координує діяльність, визначає напрями, коригує хід виконання плану.

На підготовчому етапі практичний психолог повинен установити контакт з усіма учасниками супроводу дитини, визначити обсяг роботи та послідовність процесу психологічного супроводу, підготувати необхідну документацію.

Потім практичний психолог повинен встановити контакт з батьками та родичами дитини, з класом, у якому навчається дитина, з класним керівником; ознайомити фахівців з результатами психологічного обстеження; обговорити з педагогами та іншими фахівцями особливості психічного розвитку дитини.

Отже, практичні психологи забезпечують супровід навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі за таким алгоритмом:

1. Перевірка готовності дитини до навчання в школі у дітей, які проходять підготовку до навчання (березень), виявлення навчальних труднощів у дітей, визначення причин цих труднощів у бесіді з батьками; за потреби – скерування до відповідних додаткових фахівців з метою встановлення причин та надання допомоги.

2. Проведення спостереження за поведінкою дитини на уроках та в позаурочний час, за особливостями її поведінки та взаємодії з однолітками, педагогами.

3. Проведення індивідуальних спостережень, досліджень за дитиною з метою вивчення її індивідуальних особливостей, схильностей, інтересів та потреб, аналіз періоду адаптації.

4. Участь у складанні індивідуальної програми супроводу дитини, розробка індивідуального плану корекційно-розвиткової роботи з урахуванням виявлених особливостей дитини.

5. Участь у підготовці документів для розгляду на засіданні психолого-медико-педагогічної консультації.

6. Ознайомлення з висновками і рекомендаціями психолого-медико-педагогічної консультації щодо організації навчання дитини та надання їй додаткових послуг.

7. Участь у розробці необхідних для адаптації матеріалів з переліком форм і прийомів, а саме: надання рекомендацій педагогам щодо врахування особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини при визначенні методів роботи з нею.

8. Сприяння у створенні позитивного мікроклімату в шкільному колективі та взаємодії з дітьми, проведення заходів, спрямованих на профілактику стигматизації і дискримінації у оточенні ровесників, формування дружнього та неупередженого ставлення до дитини з особливими освітніми потребами.

9. Надання консультативної допомоги педагогам у роботі з дитиною.

10. Налагодження співпраці з фахівцями, які безпосередньо працюють з дитиною з особливими освітніми потребами та беруть участь у розробці індивідуальної програми розвитку [4, с.19].

Головне завдання практичного психолога, соціального педагога в роботі з сім'єю полягає в тому, щоб батьки з його допомогою змогли побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, визначили можливі труднощі соціального розвитку, які виникають у певні вікові періоди, а також свою роль у процесі психолого-педагогічного супроводу дитини.

Окрім того, практичний психолог повинен у коректній і тактовній формі допомогти батькам позбавитись від ілюзій щодо майбутнього дитини. Разом з тим психолог має посилити віру батьків у можливість і перспективи розвитку дитини, у те, що правильно організований корекційний вплив дозволить оптимізувати подальший інтелектуальний й особистісний розвиток дитини. За необхідності практичний психолог здійснює корекцію психічного стану батьків. Завдання психолога полягає в профілактиці невротизації або психопатизації батьків (особливо мам та бабусь) шляхом організації системи надання індивідуальних консультативних послуг.

Під час вивчення психічного розвитку дитини практичний психолог виявляє чинники, що зумовлюють труднощі пізнавальної діяльності дитини, її спілкування та соціальної адаптації, а також ті резерви, на які можна базуватися у корекційно-розвитковій роботі.

Необхідно працювати з педагогами щодо уникнення використання медичної термінології, що застосовується в педагогічній практиці для характеристики дітей з особливими освітніми потребами.

Зміст занять з учнями слід спрямувати на формування у них вміння бачити та цінувати відмінності, слухати та враховувати різні точки зору, висловлювати свою думку, поважати думку інших, оволодіти навичками співпраці з різними дітьми. Формування толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами сприятиме гармонізації стосунків в учнівському колективі та допоможе педагогічним працівникам створити сприятливе середовище для розкриття потенціалу кожної дитини.

При проведенні індивідуальної роботи практичний психолог працює безпосередньо з дитиною з особливостями психофізичного розвитку, щодо збереження її здоров'я, пошуку та реалізації її всебічного розвитку, формування позитивної мотивації до навчання.

Актуальним залишається питання застосування психодіагностичного інструментарію та корекційних програм у роботі з вказаною категорією дітей, які, як правило, потребують адаптації (зміна характеру подачі матеріалу, без зміни змісту або концептуальної складності завдання), рідше, модифікації відповідно до індивідуальних особливостей дитини.

Психолого-педагогічна підтримка батьків є життєво необхідною, бо саме від батьків та їх внеску в процес виховання та навчання залежить повноцінний розвиток дітей з обмеженими можливостями.

Під час вивчення психічного розвитку дитини практичний психолог виявляє фактори, які зумовлюють труднощі пізнавальної діяльності, спілкування та соціальної адаптації, а також ті резерви, які можна використовувати у корекційно-розвивальній роботі. З урахуванням виду порушення розвитку та потенційних можливостей дитини організовується психокорекційна робота. Більшість дітей з особливими освітніми потребами долучаються до роботи в корекційній групі (3-4 дитини). Однак, практичний психолог заздалегідь оцінює і застосовує відповідні вправи та завдання, виконання яких сприяє розвитку дитини. З метою корекції поведінки та особистісних проявів у роботі з дітьми з особливими потребами в рамках групової роботи з організовуються: тренінг спілкування; тренінг ефективної соціальної взаємодії; тренінг підвищення впевненості в собі; тренінг зниження тривожності та подолання страхів; тренінг розвитку навичок емоційної саморегуляції; тренінг креативності; тренінг асертивності; тренінг самоствердження; тренінг особистісного росту тощо. Корекційні заняття можуть проводитись індивідуально з дитиною з особливими потребами. Вони являють собою сукупність технік та вправ, які спрямовані на корекцію поведінки та розвиток особистості дитини [4].

Робота психолога полягає у визначенні інтересів та схильностей учня, аби допомогти розкрити та розвинути потенціал дитини. Діти залучаються

до позашкільної роботи відповідно до можливостей, інтересів, нахилів, здібностей, з урахуванням їхніх побажань, віку, психофізичних особливостей та стану здоров'я, отримуючи при цьому потужний позитивний емоційний заряд. Вагома роль у якісному втіленні в життя вищезазначених складових залежить від співпраці практичного психолога з учителем, класним керівником. Зважаючи на те, що інклюзивна форма навчання дає необмежені можливості для експериментування і творчості кожного залученого до співпраці спеціаліста, якісний психологічний супровід є важливою складовою цього процесу. Саме від компетентності, мобільності, професіоналізму, відповідальності спеціаліста залежить успіх навчання та виховання учнів з особливими освітніми потребами [5].

Отже, позитивним результатом психологічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі є її включення в загальний навчальний простір й суспільне життя, тому що завдяки цьому в дітей з особливими освітніми потребами покращуються не тільки навчальні досягнення, соціальні навички, позитивне світосприйняття, а й здоров'я; а кожна дитина – це особливий, неповторний світ, пізнати який може лише той, хто небайдужий до її долі.

Наразі актуальним є створення комплексної програми психологічного супроводу не лише розвитку дитини з особливими освітніми потребами, але й її батьків, сім'ї загалом. Безперечним є факт, що зрілість батьківських почуттів та батьківської позиції зумовлює успішність соціалізації дитини з особливими освітніми потребами та ефективність у досягненні цілей освіти та розвитку. Сім'я під час усвідомлення ситуації з дитиною проходить низку стадій [2, с. 59].

Перша стадія – стадія шоку, агресії, заперечення проблеми, пошуку «винного». У сім'ї росте напруження, погіршується соціально-психологічний клімат. На цьому етапі батьки не здатні приймати детальну інформацію про свою дитину і способи її розвитку та корекції. Батьки особливо потребують підтримки й співчуття.

Друга стадія – стадія скорботи по здоровій дитині, якої немає. Сім'я вже розуміє свою відповідальність за дитину, але відчуває безпорадність у питаннях виховання, шукає поради у фахівців.

Третя стадія – адаптація, батьки психологічно входять у ситуацію, починають будувати життя з урахуванням того, що в сім'ї дитина з особливими освітніми потребами.

Алгоритм дій передбачає допомогу в розвитку позитивного самоствавлення і прийняття ситуації як «життєвого виклику», необхідна підтримка почуття гордості за свій «домашній» подвиг, розвиток взаємин подружжя з метою посилення його внутрішніх ресурсів, налагодження тілесних форм взаємної підтримки подружжя і дітей у родині.

Особливо важливою беззаперечно є просвітницька робота з батьками, тісна співпраця, взаємодія та підтримка. Ефективність підтримки багато в чому залежить від активного залучення батьків у процес психологічної допомоги дитині, особливо батька. Саме чоловіки здатні більш конструктивно вирішувати проблеми дитини, і тому активне їх залучення до проблем дитини позитивно впливає не тільки на процес виховання, а й на психологічний клімат у сім'ї загалом.

Практичний психолог обов'язково має володіти техніками і прийомами відновлення власних емоційних ресурсів. І використовувати їх для збереження свого внутрішнього емоційного балансу, власної емоційної стійкості. В цьому випадку він також зможе стати «ресурсним» для своїх колег у навчальному закладі, зокрема вчителів, які часто значно більше, ніж психолог, потребують емоційної підтримки в роботі.

Висновки і перспективи подальшого розгортання досліджень. Отже, роль практичного психолога для дітей з особливими освітніми потребами займає чи не найважливіше місце серед переліку напрямів організації роботи з такими дітьми в інклюзивному освітньому середовищі.

Психологічний супровід інклюзивного навчання та первинна оцінка дитини здійснюється практичним психологом школи, який збирає і повідомляє групі інформацію про сильні сторони, потреби, інтереси та специфічні характеристики учня (розвиток пізнавальних процесів, емоційність, темперамент, стиль навчання та ін.), надає рекомендації членам групи щодо особливостей адаптації до навколишнього середовища, які відповідають особливим освітнім потребам учня та розробляє план дій психологічної допомоги учню. Психолог здійснює безперервний моніторинг розвитку дитини, спостерігає за змінами в поведінці, в розвитку та надає психологічну допомогу дитині, її сім'ї і педагогам, що працюють з дитиною.

Перспективами подальших розвідок є розкриття особливостей використання та специфіка застосування різноманітних технік арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з особливими потребами при наданні їм допомоги в рамках психологічного супроводу.

Бібліографія

- 1. Алехина С.В.** (2012) Создание и апробация модели психолого-педагогического сопровождения инклюзивной практики. М.: МГППУ. 156 с.
- 2. Бондар К.М.** (2019) Теорія і практика інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник. Кривий Ріг. 170 с.
- 3. Інклюзивне навчання в закладах загальної середньої освіти : керівництво для тренерів.** (2018). Київ. 174 с.
URL: http://posibnyk.nus.org.ua/wp-content/uploads/HANDOUT-for-trainers_TOT-Sept-2018_corrected-final1-new.pdf.
- 4. Обухівська А. Г.** (2017). Психологічний супровід інклюзивної освіти : методичні рекомендації. Київ: